

UDK 502.2:372.02
372:504

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Primljeno: 13. travnja 1996.

Ekološko obrazovanje djece u osnovnoj školi*

Gerold Scholz

Sveučilište Frankfurt, Odsjek pedagoških znanosti

Sažetak

Autor u članku analizira odnos između triju pojmova: obrazovanje, ekologija i dijete, želeći pokazati kako njihovo razumijevanje utječe na adekvatnost obrazovanja i nastave u osnovnim školama.

Adekvatna nastava moguća je u svakoj sredini, pod uvjetom da ne tragamo za netaknutom prirodom, nego za prirodom kao životnim prostorom. U djece treba poticati sve moguće načine percipiranja prostora u susretu s prirodom, koji izražavaju njihova iskustva kao emotivne refleksije, refleksije iz praktičnog života i prirodoslovne spoznaje.

Ključne riječi: *dijete, ekologija, ekološko obrazovanje, ekološki odgoj, iskustvo, nastava, priroda, škola*

U naslovu sam naveo tri pojma na kojima ću razviti svoje teze. To su obrazovanje, ekologija i dijete. Na kraju ću spomenuti nekoliko teza o ekološkom odgoju u osnovnoj školi, pri čemu je važno naglasiti da u Njemačkoj osnovna škola obuhvaća samo prva četiri razreda.

Započinjem s prividno samim po sebi razumljivim pojmom: dijete.

Dijete je prije svega činjenica. Ono se rađa, ulazi kao novi član u već postojeći svijet. Dijete u dojenačkoj dobi ovisi o tuđoj pomoći, a od odraslih se fizički i psihički razlikuje nizom čimbenika. Konačno, kod djeteta možemo pratiti njegov razvoj. U tom smislu dijete u svakoj kulturi predstavlja činjenicu. Koje se značenje pripisuje toj činjenici, koji se zaključci iz nje mogu izvesti, kojim ih uzrocima možemo obrazložiti i na koji se način shodno tome odrasli prema djetetu ponašaju, uvjetovano je određenom kulturom i ovisi o tome u kakvu se stvarnost ta činjenica pretvara. Utoliko pojam »dijete« ne označuje činjenicu, nego distinkciju.

Pitanje o tome kako je dijete »konstruirano« od središnje je važnosti za ekološko obrazovanje, jer ekološko obrazovanje jasno utječe na budućnost određenog društva. Djeca kao buduće odrasle osobe u središtu su ekološkog obrazovanja. Problem nastaje u ekološkom je obrazovanju središnji pojam.

Možemo pokazati da su određene konstrukcije djetinjstva projekcije, te da »postojecim« smatraju nešto što je zapravo »izmišljeno«. To izmišljeno postaje osnova znanja i djelovanja. To su, primjerice, normativne predodžbe o odgoju i obrazovanju, koje se vežu na određene konstrukcije djetinjstva.

* Rad se temelji na autorovu izlaganju na hrvatsko-njemačkom simpoziju Goethe-Instituta Zagreb i časopisa »Socijalna ekologija« *Ekološki izazovi modernom društvu*, održanom 25. i 26. travnja 1996. godine u Goethe-Institutu u Zagrebu.

U kontekstu rasprave o ekologiji nalazimo brojne razloge postojanja lika nedužnog djeteta. »The cult of childhood«, kako to zove Boas, konstrukcija je koja prevladava. Odrasli ne samo da su pokvarili svijet, nego su na putu da ga u potpunosti unište. Još ga mogu spasiti samo neiskvarena djeca. Jedan od slogana glasi: »Naslijedili ste svijet od svoje djece«. Uz djecu se veže nada u bolji svijet. Neposredan susret djeteta i prirode drži se jednim od najvažnijih rješenja. Ovaj se antiintelektualizam podudara s jednom drugom figurom. Ona, isto kao i figura nedužnog djeteta, proizlazi iz teze koja kaže da je opstanak čovječanstva ugrožen, a pedagogija okoliša mora zajamčiti preživljavanje.

Tako gledano ugroženost preživljavanja prisiljava na rigorozno odgojno ponašanje. S obzirom na moguću kolektivnu propast čovječanstva, gotovo je svako odgojno sredstvo opravdano u pokušaju sprečavanja smrti budućih generacija. Tako se uvijek bava ponašanje prilagođeno okolišu, ali samo uvježbavanje nije postalo objekt promišljanja. Ponašanje prilagođeno okolišu smatra se vrstom višeg morala. Veza između morala i neposrednosti čini od te vrste odgoja o okolišu uvježbavanje u »istinskoj vjeri«. Dijete gubi pravo na individualni život, jer ga se promatra kao dio vrste. Drugim riječima: kultura fiksirana na ideju napretka preskače očigledan kraj linearnog procesa napretka tako što taj kraj označuje općom propasti čovječanstva. Ona uništava djetinjstvo tako što pred djecu stavlja zadaću sprečavanja te propasti.

Postavlja se pitanje ne predstavlja li ono što se smatra opravdanjem za postojanje ekološkog obrazovanja, naime, izgledi da čovječanstvu dođe kraj uslijed ekoloških katastrofa, realnu opasnost i je li opravdana tvrdnja: »Ekološka pedagogija je potrebna, zato što je ugroženo preživljavanje čovječanstva u budućnosti«.

Potražimo li neke empirijske dokaze o ugroženosti opstanka, nećemo naći nijednu empirijsku studiju koja govori da je opstanak čovječanstva doista ugrožen: ni studije organizacije Club of Rome, niti UN-a, WHO-a ili neke druge organizacije. Čak niti zasad najopsežnija prognoza budućnosti svijeta, studija **Global 2000**, ni na jednom mjestu ne govori o ugroženom preživljavanju čovječanstva. U tim je prognozama, dakako, riječ o granicama opteretivosti ovoga planeta i njihovom utjecaju na »komo-ciju i osobno odlučivanje«. Ali opteretivost se ne odnosi na globalnu opasnost po opstanak otprilike 5 do 6 milijardi ljudi, koliko ih trenutno živi. Prognoze koje su meni poznate ne određuju opteretivost niti s obzirom na uništavanje prirode, izumiranje vrsta ili trošenje prirodnih resursa. Opasnost za preživljavanje proizlazi – prema prognozama – od samih ljudi, i to jednostavno samim povećanjem njihova broja. Stoga u prognozi **Global 2000** predviđaju da će 2100. godine na Zemlji živjeti otprilike 30 milijardi ljudi. Tada neće – kako predviđaju – biti dovoljno hrane, tada će opteretivost Zemlje biti iskorištena do krajnjih granica.

To znači da nije ugroženo preživljavanje čovječanstva, nego se čini da je, ako će za 100 godina 5 osoba morati živjeti od onoga što trenutno stoji na raspolaganju jednoj osobi, ugrožen dobar život 30 milijardi ljudi. Meadowova čuvena studija nosi naziv »Kraj rasta« a ne »Kraj čovječanstva«.

Ništa ne govori protiv opstanka čovječanstva, unatoč vidljivim ekološkim problemima. (Opasnosti od nuklearnog rata nisu ovime dotaknute.) Da ponovimo: premda je ugrožen opstanak mnogih ljudi, premda su moguće ekološke katastrofe ogromnih razmjera, ne možemo govoriti o genocidu.

Postavlja se pitanje zašto se ova složena rasprava na razini pedagoške problematike pojednostavljuje na jednostavnu formulu, te koje su teorije ekološke pedagogije sadržane u toj tvrdnji. Smatram da se tom tvrdnjom stvara određeno uvjerenje i da se prihvaćanjem teze o ugroženosti preživljavanja signalizira pripadnost grupi koja dijeli to uvjerenje. Naime, argument o »ugroženosti života« ne predstavlja novost u pedagoškoj literaturi. Nalazimo ga već — što pomalo iznenađuje — kod Comeniusa: Obrazovanje mora, stoji u *Velikoj Didaktici*, početi rano. »Ono se mora obavljati velikom brzinom, kako nekoga ne bi preduhitrila smrt«.

Otada se pedagoško teorijsko obrazovanje — od Rousseaua preko Herbarta i Schleiermachersa sve do humanističke pedagogije — nije riješilo te moguće ugroženosti života. Razgovor o ugroženom životu bio je, dakako, usmjeren na pojedino dijete i nije imao za posljedicu specijalni odgoj, kao što je to bio slučaj s pedagogijom o okolišu, nego se samo odrazio na sve oblike odgoja.

Rousseau piše u djelu *Emile*:

"Maksimalno polovica novorođene djece doživi mladenačku dob... Što bismo stoga mogli držati o barbarskom odgoju, koji sadašnjost žrtvuje neizvjesnoj budućnosti, koji dijete veže svim mogućim okovima i čini ga nesretnim, kako bi mu se u dalekoj budućnosti priredilo bilo kakvu tobožnju sreću...«

Prema Rousseauu, dijete moramo prihvatiti onakvim kakvo jest. Valja poći od činjenice da biti dijete u potpunosti znači biti čovjek. A to znači: ako to dijete želimo shvatiti ozbiljno, onakvim kakvo upravo jest, nećemo mu uskratiti pravo na individualnost (od *individuus* — nedjeljiv). Ako djetetu priznamo pravo na individualnost, ne možemo ga funkcionalizirati za neku nesigurnu budućnost — pogotovo ne za budućnosti drugih, još nerođenih ljudi. Tako ili slično morala bi na ovom mjestu glasiti Rousseauova zamjerka uobičajenoj ekološkoj pedagogiji.

Najelegantnije se o posljedicama u svojim predavanjima 1826. izrazio Schleiermacher: »Odgoj orijentiran prema budućnosti mora uvijek zadovoljavati i u određenom trenutku. Samo se na taj način sadašnjost ne žrtvuje budućnosti.«

Djeca kao individue imaju također sadašnjost, prošlost i budućnost. Djeca nisu prazne voštane ploče, nego ljudi koji su sposobni smisljeno konstruirati svoj vlastiti život. U modernoj bi formulaciji to značilo: djeca su subjekti, a ne objekti u procesu učenja i obrazovanja. Ona ne stječu samo iskustva o fenomenima, nego i razmišljaju o njima. Razvijaju teorije. Tko želi naučiti i spoznati te strukture, mora promijeniti perspektivu. Ta se promjena sastoji u tome da se shvati kako djeca posjeduju vlastiti način opažanja, da mogu sagledati život od njegova početka i da posjeduju teorije po kojima mogu razumjeti sebe i svoj okoliš. Promjena perspektive ne sastoji se u pokušaju da se u djeci vide bolji ljudi, nego u pokušaju da se prihvati činjenica da djeca misle drukčije od odraslih, drukčije osjećaju i opažaju.

Obrazovanje je postupak u kojem pojedinac uči urediti svoj odnos spram svijeta. Obrazovanje, dakle, organizira postupak sučeljavanja dječjih predodžaba s predodžbama odraslih, sa znanošću, tradicijom, kulturom itd. Takav postupak obrazovanja može uspjeti samo ako djetetu određena postojeća kultura nije predočena kao jedina moguća kultura, nego kao kultura koja je nastala i koju valja poznavati, kako bi se mogla razviti druga. Enkulturaciona se sastoji u mogućnosti da dijete na temelju poznavanja postojećega samo iznova otkriva svoj svijet. Ona će uspjeti samo ako se susre-

tanje i refleksija o susretanju integriraju, ako doživljaji promišljanjem postanu dio iskustva.

Obrazovanje isključuje moralno ili tehnički indoktrinirani odgovor.

Ovime prelazim na pojam ekologije.

Postoji niz definicija pojma ekologije. Poslužit ću se jednim općenitim određenjem tog pojma. Čini mi se da se spoznaje vezane uz pojam ekologije podudaraju utoliko, što upućuju na kompleksnost odnosa među individuama i na značaj tih odnosa za pojedinu individu. Uvid u ekološke odnose priječi monokausalni, linearni način gledanja. Ekologija, po mome, uči prvenstveno da je svijet kompleksan, da ne postoje jednostavna rješenja – i da postoji dio nepredvidivih činjenica. Tzv. ekološka ravnoteža jest slika koja proizlazi iz cijelog lanca katastrofa. Ono što je opasno ili što nije opasno, dobro ili loše ne može se bezuvjetno odrediti, nego se moraju opisati uvjeti pod kojima se nešto procjenjuje. Mnogi suvremenici u tome vide propadanje vrijednosti i drže da je kompleksnost trenutka u kojem živimo istinski razlog kulturnog pesimizma. Stoga oni u ponovnom uspostavljanju jednostavnosti, učvršćivanju morala i kreposti vide pedagošku maksimu. To možemo i drukčije objasniti: ekološko razmišljanje zabranjuje svaki dogmatizam, podjelu na prijatelja i neprijatelja i prisiljava nas da točnije sagledamo i intenzivnije promislimo, te da budemo temeljitiji i širi pri istraživanju i postavljanju pitanja. To vrijedi kako za pitanja okoliša, tako i za politička pitanja.

Pedagoška konzekvencija proizašla iz ekoloških spoznaja ne sastoji se, prema mom mišljenju, u povratku na stara ideološka razgraničavanja, nego u učenju postupanja u vrlo kompleksnim situacijama, koje stalno zahtijevaju pronalaženje kompromisa i uvijek novo određivanje situacije.

Obrazovanje danas znači pripremu za novi život, koji se ne može unaprijed opisati. Obrazovanje znači sposobnost prilagodbe novonastalim situacijama, to znači, kako sposobnost razumijevanja i određivanja vlastitog životnog puta, tako i sposobnost njegova promišljanja na novi način. U svijetu koji je otkrio ekologiju kao novu perspektivu opažanja i interpretacije, obrazovanje predstavlja sposobnost zastupanja određenog stava i istodobno shvaćanja da je taj stav proizvoljan. Po mome to za osnovnu školu znači između ostalog sljedeće: Odgoj o okolišu u osnovnoj je školi primarno odgoj o shvaćanju prirode, a tek sekundarno predstavlja sučeljavanje s ekološkim problemima, odnosno odgoj o tzv. ekološkom ponašanju. »Razumijevanje prirode« je dvoznačno.

Prvo, to je razumijevanje odnosa, uzroka i posljedica, utjecaja i međusobnih ovisnosti itd. U razumijevanje prirode ubrajamo, dakle, znanja o prirodi – ne kao osnovni cilj, nego kao znanje potrebno za razumijevanje.

Drugo, u »razumijevanje prirode« spada ponašanje, koje počiva na sudoživljavanju i suosjećanju, ali predstavlja i više od toga.

Ovdje se radi o pokušaju stvaranja pozitivnog odnosa prema onim životinjama i biljkama, koje dijete ne smatra već samo od sebe dragima i koje štiti. Dakle, dijete se uči zaštitnički odnositi i prema životinjama kojih se gnuša, boji ili prema kojima je ravnodušno.

Odgoj o razumijevanju prirode može djeci pružiti mogućnost da štiti i drukčiju prirodu, zato što je drukčija od njih samih, zato što nije slična. U tom je smislu odgoj o razumijevanju prirode zapravo humanističko obrazovanje.

Razumijevanje prirode pretpostavlja susret s prirodom i iskustvo aktivnog odnosa s njom. Iskustvo sa zabranom sječe šume, s brigom o njoj, promatranje rasta, života, te smrti i uništavanja. Iskustvo o prirodi možemo promatrati kao dio općeg razvojnog procesa djeteta, u kojem ono uči razlikovati sebe i »druge«. To zahtijeva proces učenja, koji uzima u obzir način dječjeg razmišljanja i osjećanja i djecu prisiljava da se s time suoče. To se sučeljavanje događa kroz iskustvo s prirodom, to znači, kroz svjesno opažanje i razmišljanje o opaženom, aktivan pristup prirodi i razmišljanje o odnosu čovjeka i prirode. Ovo posljednje prije svega znači: sučeljavanje s vlastitim željama prema prirodi.

Susret s prirodom i razgovor o prirodi ne smijemo svesti samo na prirodoslovnu i ekološku perspektivu. Adekvatna je nastava moguća u gotovo svakoj školskoj sredini, pod uvjetom da ne tragamo za skladnom, netaknutom prirodom, nego za prirodom kao životnim prostorom koji se razlikuje od društvenog i zabavnog života ljudi. Kod djece valja poticati sve moguće načine percipiranja pri susretu s prirodom, a isto im tako i dopustiti sve moguće načine izražavanja o svojim iskustvima. To su zacijelo emotivne refleksije, refleksije iz praktičnog života, prirodoslovne i spoznajne.

Na temelju ovih odnosa mogu se u radu s osnovnoškolskom djecom obrađivati ekološki problemi nastali na nekom području ili preneseni putem masovnih medija. Valja ih obraditi kao probleme s različitim perspektivama i sadržajem uz pokušaj pronalazjenja rješenja koje bi u obzir uzimalo odgovornost i individue i društva.

Prijevod s njemačkog: Kupola d.o.o.

CHILDREN ENVIRONMENTAL EDUCATION AT ELEMENTARY SCHOOLS

Gerold Scholz

University of Frankfurt, Pedagogical Sciences Division

Summary

The author in this paper analyzes the relation among three notions: education, ecology and a child, trying to show how their comprehension influences the adequacy of education and teaching at elementary schools.

The proper teaching is possible in each environment, under the condition that we do not search for intact nature, but for the nature as a living environment. All possible ways of environmental perception in the contact with nature, that express their experiences as emotive reflexion, reflexion from practical life and natural sciences insights, should be stimulated.

Key words: *child, ecology, environmental education, experience, nature, school, teaching*

ÖKOLOGISCHE BILDUNG FÜR KINDER IM GRUNDSCHULALTER

Gerold Scholz

Universität Frankfurt/M. FB Erziehungswissenschaften

Zusammenfassung

Der Autor analysiert in seinem Artikel das Verhältnis zwischen drei Begriffen: Bildung, Ökologie und Kind, und möchte zeigen, wie sich das Verständnis dieser Begriffe auf die Angemessenheit der Bildung und des Grundschulunterrichts auswirkt.

Ein angemessener Unterricht ist in jeder Gegend möglich, unter der Voraussetzung, daß nicht unberührte Natur, sondern Natur als Lebensraum Gegenstand der Suche ist. Bei den Kindern sind alle möglichen Weisen der Wahrnehmung von Raum in der Begegnung mit der Natur zu fördern, die Ausdruck sowohl der Erfahrung der Kinder als auch ihrer emotiven Reflexion sind, Reflexionen aus dem praktischen Leben und der naturwissenschaftlichen Erkenntnis.

Grundbegriffe: *Erfahrung, Kind, Natur, Ökologie, Schule, Umweltbildung, Umwelterziehung, Unterricht*